

ПЕРСОНАЛИИ

Генадзю Апанасавічу Цыхуну — 80 гадоў

У гэтым годзе адзначае свой 80-гадовы юбілей Генадзь Апанасавіч Цыхун — выбітны беларускі мовазнаўца, прафесар, доктар філалагічных навук, акадэмік Міжнароднай акадэміі Еўразіі, доктар Honoris Causa Сафійскага ўніверсітэта, сябра Македонскай акадэміі навук, былы загадчык (1990–2005), а на дадзены момант галоўны навуковы супрацоўнік аддзела славянскага і тэарэтычнага мовазнаўства Інстытута мовазнаўства (філіял Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры) Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, ганаровы сябра Міжнароднага камітэта славістаў, сябра Камітэта Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, вядучы этымолаг Беларусі, адзін са стваральнікаў сучаснай беларускай славістыкі; аўтар больш як 350 навуковых прац у галіне тыпалогіі славянскіх моваў, арэальнай, сацыя- і экалінгвістыкі, этымалагічных даследаванняў, балканістыкі, дыялекталогіі славянскіх моваў, параўнальна-гістарычнага мовазнаўства, гісторыі славянскага мовазнаўства і славістычнай бібліяграфіі і інш.

Да такіх датаў прынята пісаць грунтоўныя артыкулы, якія класіфікуюць, абагульняюць, падрахоўваюць вынікі дзейнасці юбіляра, апісваюць ягоны працоўны шлях, кола навуковых інтарэсаў, унікальны аўтарскі ўнёсак у фонд сусветнай навуковай ведаў. І гэта слушна. Безумоўна, для навукі найперш важна ўзважыць навуковы прыбытак. Але буйны вучоны — гэта не толькі прафесіяналізм, бібліяграфічны спіс і пералік здабыткаў, гэта таксама настаўнік, школа, атмасфера, традыцыя, пераемнасць, жыццёвы досвед, пазіцыя, чалавек як асоба. І гэта важна трымаць у памяці, паколькі часта менавіта вучоны-настаўнік можа абудзіць у вучнях-паслядоўніках цікавасць да прадмета свайго даследавання і, такім чынам, запачаткаваць навуковую плынь ці навуковую школу, павярнуць ход развіцця навукі ці задаць ёй новы вектар; вучоны-чалавек можа вызначаць сістэму каштоўнасцяў у даследчыцкім асяроддзі, даць навуцы гуманітарнае асэнсаванне, паспрыць у стварэнні фонавага кантэксту — этычнага, маральнага, гістарычнага, нацыянальнага і г.д.

Для параўнальна маладой беларускай мовазнаўчай навукі якраз надзвычай важныя вучоныя-ідэі, вучоныя-асобы, якія здольны быць закладальнікамі традыцый і напрамкаў у межах трывалай сістэмы каардынатаў. Генадзь

Апанасавіч Цыхун — менавіта такі вучоны і такі чалавек, адзін з найсвятлейшых разумяў у плеядзе знаных беларускіх вучоных сучаснасці.

Пра яго навуковую спадчыну напісана багата. Я ж дазволю сабе засяродзіцца больш на разважаннях пра вытокі тонкай прафесійнай інтуіцыі, глыбокай эрудыцыі і чалавечай годнасці свайго настаўніка.

Тыя, каму давялося папрацаваць з Генадзем Апанасавічам ці проста быць з ім асабіста знаёмым, напэўна адзначылі, што ў яго характары спалучаецца мяккасць, няспешнасць, спакойная ўдумліваць і прынцыповасць, цвёрдасць, моц, перакананасць; мудрасць дасведчанага вучонага і смеласць, азартнасць у дачыненні да неспазнанага ў навуцы. Бадай, найлепшы ўрок, што я, яшчэ аспіранткай, засвоіла ад яго: даследаваць толькі тое, што табе цікава і па душы, тое, што хавае нейкую даследчую “інтрыгу”, парадокс, што правакуе інтэлектуальны кураж. Генадзь Апанасавіч заўсёды прыўносіў у даследчы працэс настрой дэтэктыўнага расследавання, захапляльнага пошуку невядомага. Ён і дагэтуль гарачы праціўнік кан’юнктуры ў навуцы.

Можна меркаваць, што такі характар Генадзь Апанасавіч успадкаваў ад свайго бацькі Апанаса Пятровіча Цыхуна, вядомага беларускага краязнаўцы, педагога, літаратара, аўтара слоўніка “Скарбы народнай мовы”. Генадзь Апанасавіч заўсёды вельмі цёпла згадвае свайго бацьку, ганарыцца ім, з прыемнасцю дзеліцца сваімі дзіцячымі ўспамінамі¹. Кажа, што Апанас Пятровіч быў цікавым чалавекам, але ніколі не настаўляў на нейкую дарогу. Ён скончыў чатыры курсы настаўніцкай семінарыі ў Горадні; пасля вайны быў інспектарам рана, пісаў вершы, збіраў матэрыялы для слоўніка гаворак Гродзеншчыны. Займаў досыць высокую пасаду, але камуністам ніколі не быў, што выклікала вялікае здзіўленне ва ўсіх начальнікаў.

Карані беларускасці прафесара натуральныя, глыбокія; як ён сам кажа — ад бабы Хрысціны з вёскі Свіслач (на гродзенскай Свіслачы; дарэчы яе дзявочае прозвішча было Сурба, што сведчыць пра пэўны “балцкі субстрат” у яго сям’і), ад маці, якая дзяцінства правяла як бежанка ў Самары, але засталася беларускай, ад дзядзькаў і цёткаў (Зянкевічаў), якія, што праўда, як толькі паступілі ў Гродзенскі педінстытут, пачалі русіфікавацца, урэшце ад бацькі — чалавека старой нацыянальнай закваскі, які пасля вайны працягваў сябраваць са старымі настаўнікамі, што скончылі Свіслацкую і Нясвіжскую настаўніцкія семінарыі – добра вядомыя калыскі ідэяў нацыянальнага адраджэння (за што, дарэчы, яго не раз выклікалі ў КДБ).

У дзяцінстве Генадзя Апанасавіча, якое прыпала на 30-ыя — 40-ыя, хапала і светлага, і цяжкага. Да вайны ён жыў у вёсцы Лаша. Жартуе, што да трох гадоў меў абавязак ахоўваць збанок са смятанай, каб кот не з’еў, а калі кот дабраўся — ткі аднойчы да смятаны, Генадзь Апанасавіч, праганяючы яго, упаў і зламаў ключыцу. З часам костка загаілася, але “левы ўхіл” так і захаваўся.

Пра змрочнае ў дзяцінстве згадвае неахвотна, але самы страшны ўспамін звязаны з вайной: калі ён малым з маці капаў бульбу, гітлераўскія пілоты

стралялі проста па іх. Генадзь Апанасавіч кажа, што дагэтуль чуе гук куль, якія пухкаюць ва ўскапаную зямлю.

Пасля вайны вучыўся ў 9-ай беларускай школе ў Горадні, быў самы малы ў класе, але вельмі актыўны, пісаў вершы, афармляў насценгазеты і марыў стаць журналістам. Пасля школы паехаў у Ленінград паступаць на факультэт журналістыкі, але ў той год конкурс быў велізарны, у прыёмнай камісіі пераконвалі паступаць на наступны год. Адзін выпадак радыкальна памянў ход падзей: незнаёмы хлопец, выпускнік таго факультэта, проста праходзячы міма, параіў: “Ідзі вывучы лепш якую-небудзь мову, то будзеш мець на ўсё жыццё!” Так Генадзь Апанасавіч Цыхун апынуўся на славянскім аддзяленні і паступіў на балгарыстыку.

Яго лінгвістычныя інтарэсы сфармаваліся пад уплывам прафесара Юрыя Сяргеевіча Маслава, які на апошніх курсах чытаў тэарэтычную граматыку балгарскай мовы. Прафесар абудзіў цікавасць да лінгвістычнай экзотыкі з масай загадак: паўстала пытанне, чаму ў балгарскай мове ўсё не так, як у роднай беларускай (адсутнічае скланенне і мноства іншых т. зв. балканізмаў). Неўзабаве ў Весніку Ленінградскага ўніверсітэта за 1962 год з’явіўся першы навуковы артыкул Г.А. Цыхуна “*О «сильных» формах в системе местоимений южнославянских языков и их «слабых» соответствиях*”, які аўтар нечакана для сябе ўбачыў пазней у *A Selected Bibliography of Slavic Linguistics, Vol. I, 1966*, Эдварда Станкевіча і Дэйна Уорфа, рэкамендаваны для студэнтаў-славістаў у ЗША і іншых краінах. Так паспяхова адбылося навуковае хрышчэнне маладога славіста.

У сваіх успамінах пра тое, як ён апынуўся ў Мінску, Генадзь Апанасавіч згадвае, што прыблізна ў 1957 годзе на кафедру, на якой ён вучыўся, прыйшоў ліст ад дырэктара Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР Мікалая Раманавіча Судніка, які пытаўся, ці не вучацца на факультэце студэнты з Беларусі, якія былі б зацікаўленыя ў развіцці славістыкі на радзіме (адкрыццю славістыкі ў Беларусі актыўна спрыяў таксама Мікіта Ільіч Талстой). Генадзь Апанасавіч згадзіўся адразу і так трапіў у Мінск, дзе і застаўся назаўсёды, цалкам адданым сваёй справе² — спрабаваў прыцягнуць увагу да актуальных праблемаў беларускага мовазнаўства, найгалоўнейшая з якіх, бадай, — давесці да шырокіх мас і да сусветнай славістычнай супольнасці нязвычайную каштоўнасць беларускай мовы і важнасць яе захавання насуперак распаўсюджанню “русского мира”.

Напэўна, ён шчаслівы чалавек, бо заўсёды займаўся толькі тым, што яму па-сапраўднаму было цікава, ніколі не меў комплексаў і амбіцый “выбіцца ў людзі”, таму ніколі не ішоў на кампрамісы з сумленнем і не ахвяраваў сваімі перакананнямі дзеля выгады начальнікаў. Заўсёды спрабаваў рашаць складаныя задачы ў навуцы; яго вабілі тэмы, дзе не ўсё ясна, таму займаўся рознымі праблемамі — ад клітык да фарміравання балканскага моўнага саюза, ад палескай лексікі да трасянкі, ад салунскіх славянаў да гродзенскай гідраніміі, ад літаратурных мікрамоў да балтызмаў у беларускай мове, ад экалінгвістыкі

да арэальнай лінгвістыкі і г. д. Нягледзячы на такія грандыёзны размах у коле даследаванняў, Генадзь Апанасавіч не лічыць сябе ўніверсальным спецыялістам, а хутчэй навукоўцам, якога цікавяць разнастайныя моўныя парадоксы. Відаць, таму ён заўсёды быў так захоплены этымалогіяй беларускай мовы — хіба не самай парадаксальнай галіной мовазнаўства. На думку Г.А. Цыхуна, этымалогія вымагае пастаяннага вырашэння руцінных задач, але не малую ролю ў працэсе пошуку этымалогіі адыгрывае моўная інтуіцыя і эрудыцыя, веданне жывых працэсаў, што адбываюцца ў народнай мове.

Да гэтай пары Генадзь Апанасавіч актыўна выкладае беларускім студэнтам і прызнаецца, што любімы прадмет — уводзіны ў балканістыку, які адразу рассоўвае моўны круггляд слухачоў. Прафесар цэніць у вучнях самастойнасць і цікаўнасць. А каштоўным вынікам сваёй працы лічыць проста празрыстую развязку — калі ў канцы працэсу даследавання і навуковых пошукаў прыходзіш да яснага рашэння нейкай задачы, а не да імітацыі яе рашэння.

Аднойчы на пытанне: калі была б магчымасць расцягнуць час — чым бы Вы яшчэ заняліся ў прафесіі і для душы? — Генадзь Апанасавіч адказаў не задумваючыся: тым самым, чым і займаўся.

ЗАЎВАГІ

¹ Тут і далей выкладзена паводле ўспамінаў Г.А. Цыхуна, запісаных намі (Н.Ш.) падчас вуснага інтэрв'ю.

² З інтэрв'ю М.П. Антропава з Г.А. Цыхуном, упершыню надрукаванага на сайце Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў www.mab.org.by (цяпер не даступна). Перадрукавана: *Мова — не баласт, трымае чалавека* (Інтэрв'ю М.П. Антропава з Г.А. Цыхуном), in Генадзь Цыхун. *Выбраныя працы*. Мінск: РІВШ, 2012, 322–340.

Надзея Шахун,

*кандыдат філалагічных навук,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Кастрычнік 2016 г.*

E-mail: nieshta@gmail.com